

ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA

NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI
I UMJETNOSTI

78921 / 2
KNJIGA XXVIII, SVEZAK 2

UREDNIK

DR. D. BORANIĆ



U ZAGREBU 1932
NADPIŠKIJSKA TISKARA ZAGREB

1. Neke eničke osobine Borovičana.

Tjeleme osobine. Već na prvi pogled kod Borovičana se vidi da su zastupljeni različiti rasni elementi, ali i ako je isti se vidi da su zastupljeni različiti rasni elementi, ali i ako je isti takav slučaj i kod proučavanih susjednih katolika u predjelu oko Sutjeske, ipak se Borovičani od njih znatno razlikuju.

Borovičani su većinom visoka rasta; vrlo je malo ljudi srednje rasta. Svi su mršavi i koštunjavni. Vrlo su izdržljivi u tjelesnom radu (kad rade za sebe lično). Ličja su im nesrazmjerno duga i uska; kod žena se može vidjeti i okruglije lice, a ta je osobina možda otud što su mnoge sa strane. Čelo je visoko. Nos je tanak i šiljast, vrlo rijetko malo povijen. Lubanja je čoskasta i dosta kratka; otišla je u visinu. Vrlo je rijetka okrugla lubanja.

Boja kože je većinom svijetla, bijela i crvenkasta, rijetko crvenkasto-crna. Nema pjega ili ih ima vrlo rijetko. Oči su im većinom otvoreno smeđe, zatim zelene (osobito kod ženskih), plave i, sasvim rijetko, tamno-smeđe. Boja kose je otvoreno smeđa sa prijelazima do plave. Sasvim su izuzetne pojave ljudi crnomanjaste kose i kože. (Na pr. Martin Lukić, koji je i crnomanjast i srednjeg rasta.)

Saznao sam još da su u Boroviči samo dva degenerika, žrtve alkoholizma, i dva epileptičara. Sifilisa nema, a rijetka je tuberkuloza.

Govor. Borovički govor nije u svemu jednak ni s onim koji sam nazvao visočkim, tj. govorom katolika oko Sutjeske, ni s vareškim, nego čini sredinu između njih. Razlike su ipak veoma neznatne. U Boroviči se govori otegnutije nego oko Sutjeske, ali govore ljepše i ne zatežu onoliko kao Varešani. Zatim, stariji ljudi u Boroviči, koji nisu odlazili izvan svoga kraja, govore vrlo glasno, upravo viču.

U Boroviči se glasovi: *č, č, dž, đ* izgovaraju sasvim pravilno (za razliku od visočkog govora). U pogledu na stari *h* vlada mješavina, pa se govori: dvije, riječ, riječemo, ne vidivši, kompijerove, primjerit, Jasien. Grupa *š* se izgovara kao *š* (Dubočica i dr.). Prijedlog *pre* glasi redovno *pria*, a u složenicama *pri-*: Priobraženje, priko, prigradak, prigledat. U glagolskim pridjevima vrši se stezanje: imo, uzo. Kod Borovičana uopće ne postoji glas *f*, nego se izgovara kao *p*: Jusup, Pilip, pučija, zapazit (zahvatiti), pamlija, trpilo se. *S* se često izgovara kao *c*: ciguran, caklo, a *n* kao *ň*: njetko, nječki. Ne postoji ni glas *h*: doodim, zaodit. Kao i u vi-

Borovičani.

Dr. Milenko S. Filipović.

U XI knjizi »Zbornika za narodni život i običaje«, na str. 138—140, a pod naslovom »Podrugalice o Borovičanima«, g. Mijo Žuljić objavio je pet podrugalice o Borovičanima (Kako se je Borovičanima kobila zaefendijala; Borovičani natežu kladu; Mac pekel mac pekel Borovičani skaču u maglu; Kako su Borovičani mučili mljeko pod badnjem). G. Žuljić čuo je te podrugalice u Varešu i zabilježio ih je vareškim dijalektom, a uz njih dao i neke napomene o Borovičanima.

Porijeklo podrugalice nalazi g. Žuljić u tome što se oni ljute, ako se u njih makar i malo dirne zbog njihovih osobnosti. To je tačno samo donkle. Borovičani su poznati kao osobenjaci i dalje od Vareša, i oni su srednjebosanski Abderičani. Podrugalice o Borovičanima ne čuju se samo u Varešu, kod njihovih susjeda, nego i dalje od Vareša. Njih svugdje smatraju posebnom vrstom ljudi i ismijavaju ih. Pokušao sam da nađen prave uzroke toj pojavi i mislim da sam ih našao.

Borovičani su veoma mala enička grupa (ima ih oko 500 duša) u zabačenom planinskom kraju zapadno od Vareša a sjeverno od Kraljevske Sutjeske. U mnogome se razlikuju od susjednog stanovništva, koje je katoličke vjere kao i oni, i najveće su razlike u tjelesnim i duševnim osobinama, ali se razlikuju od svojih susjeda i po životu i običajima. Njihovo je porijeklo tamno. Sve su to razlozi što ih susjedi smatraju drukčijim od sebe, te ih ismijavaju na razne načine, često s razlogom, ali više bez razloga. U jednom drugom radu iznio sam rezultate svojih antropogeografskih proučavanja u Boroviči i opisao njihove psihičke osobine (Srpski etnogr. zbornik, »Naselja i poreklo stanovništva«, knj. XXVI, str. 593—616). U ovom prilogu ću da iznesem najprije neke eničke osobine Borovičana, kao uvod, i nekoliko podrugalice o njima koje sam pobilježio po selima Visočke Nahije, u dolini Bosne, a koje se znatno razlikuju od onih koje je skupio g. Žuljić ili su njihove varijante.

sočkom govoru, i ovdje je isti slučaj sa *ć* i *d*: bratja, mlaj, slaje, doje, gvozđje, ali se čuju i oblici kao: dađa (gdjekađa) i sidet. Govori se: anam (onamo), trećina (trećina).

Drugi padež množine kod imenica nema nastavka nego je jednak osnovi: petnaest dan, sto i deset dinar, od oviđe vratnic. Izuzetno, samo jednom prilikom, čuo sam: dinareva. Treći, šesti i sedmi padež množine nemaju na kraju *a*, nego se svršavaju na *-im* odnosno *-am*: Poljaci*m*, s kozam, s kolim, u prilikam, na prsim.

Uprta zamjenica glasi *tko*, a pokazna trećeg lica *oni* (ona*j*). Treći padež lične zamjenice prvog lica glasi *men*, a drugi i četvrti lične zamjenice za treće lice množine redovno *njia*. Šesti padež relatiivne zamjenice glasi *kiem*.

Način neodređeni redovno se svršava samo na *-t*: sadjet, pri-gledat, doodit.

Nošnja. O nošnji Borovičana nema se šta naročito reći, jer je to uglavnom ista nošnja kao i oko Sutjeske, koju sam zasebno opisao. Stoga ću se zadržati na odstupanjima.

Tkanine za odijelo izrađuju se kod kuće: platno od konoplje ili lana, sukno i šajak; sve to spremaju same žene. Sukno se samo nosi u Vijaču i tamo se valja.

Ranije su muškarci nosili na glavi fes ili crveni ili bijeli šal. Po tijelu, kao i sada, gaće i košulju sa dugim i otvorenim rukavima. Opasivali su se bensiavom ili pojansom, najviše bijelim. Po košulji su nosili bijeli benluk (čurđiju, gunjevicu). Zatim su nosili bijele čakšire. Ko je imao nosio je ispod benluka ječernu sa srebrnim dugmećima. Po benluku bijeli gunj sa rukavima. Neko bi nosio i rukavice. Na nogama bijele čarape i opanci od opute. Fesovi, bensiav i dugmeta za ječernu kupovani su u varoši, a sve ostalo je spremno kod kuće.

Do okupacije muškarci su nosili perćine. Oni koji su htjeli da se drže bolje i istraknu nosili su tursko odijelo u cjelini ili pojedine dijelove. Tetoviranje je bilo raširenije nego danas.

Današnja muška nošnja razlikuje se od stare prije svega tim što su svi dijelovi od vune bojadjasani crno (bojadjiš se u Vijaču). Na glavi sada muškarci nose većinom šešir; neki nose i šubare, a vide se još i crni fesovi i crveni šalovi. Mjesto čakšira sada većinom nose pantalone, kupljene ili pravljene od lanenog platna, ili *gazalice* (s uskim nogavicama) od lanenog platna. Rukavi su na košuljama uži nego ranije; na jakama (koje su niske i prave), lakt-

vima i grudima vide se linearni ornamenti vezeni crnim, plavim i zelenim koncem, ali je to mnogo češće na ženskim nego na muškim košuljama. Čarape su različite: osnovu čini crna ili bijela pređa, po kojoj se rade razni ornamenti. Muškarci više ne nose perćin, a i ne tetoviraju se više.

Ženska nošnja nije pretrpjela takvih promjena kao muška, i ona je u svemu jednaka nošnji katoličkih ženskih oko Sutjeske-Naposljetku, da pomenem još i to da se varoška nošnja brzo širi u Borovici. To je i prirodno, kad se ima na umu da su Borovičani rudari i da susjedna sela Pogari, Potoci, Vijača, Dubošica i Očevija imaju varošku nošnju. Malo ih je danas među muškarcima koji ne bi imali na sebi makar neki dio iz varoške nošnje, a dosta ih je koji se sasvim nose varoški. Žene još čuvaju narodnu nošnju.

Dviještenj život. Kod Borovičana postoje i sada zadrugge, samo te zadrugge nisu tako velike. Pamt se da su zadrugge Nikolića i Djakovića izlazile na po trideset i troje čeljadi. Za one koji su u zadrugi veli se da su »zadružni«.

Zanimljiv je ovaj običaj u Borovici. Velike zadrugge unaprijed načine nove kuće za slučaj diobe, i u njima niko ne stanuje, nego se čeka da se zadruga podijeli, a za to vrijeme u njima se samo drže različite stvari. Dešava se pa takva kuća čeka i desetnama godina.

Običaji. Iako se može ženiti kad ko hoće, obično se novi brakovi sklapaju poslije Nove godine, kad zbog snijega prestanu radovi a kod kuće ima svega. Tako se dešava da se po više bračnih parova vjenča u jedan dan. Priča se da je nekada u Borovici jedne zime vjenčavano po 60—80 djevojiaka. Borovičani su se ranije ženili samo između sebe i iz Vijače; otprije četrdeset godina prestali su se ženiti iz Vijače, a otpočeli dovoditi žene i iz drugih sela. Ipak, oni se i sada većinom žene između sebe. Kao razlog tome navodi se da žene iz susjednih sela nisu naviknute na poslove koje žena u Borovici radi, naročito obradivanje lana i konoplje. — Običaj je da mlad bračni par spava odijeljeno za godinu dana; čim prođe godina, spava u sobi zajedno sa cijelom zadrugom bez obzira na broj koliko ih je.

Sastanaka i zajedničkih veselja malo je u Borovici. Preko ljeta omladina se sastaje poslije molitve kod crkve ili groblja i igra. Na skupovima su obično podvojeni muškarci i žene. Preko zime, u vremenu od 1 novembra pa do 1 aprila predu se lan i konoplja. Prede se uveče, jedne večeri u jednoj, druge u drugoj kući, a u

većim kućama se prede i po 2—3 večeri: predu djevojke iz kuće, rodbine i susjedstva, a tu dolaze i momci radi zabave.

Mrtvaca sahranjuju u sanduku. Na novijim grobljima je kamen ili kameni krst iznad mrtvačeve glave, a najnoviji imaju drven ili gvozden krst. Dok se svuda u okolini daje za mrtve pomen poslije sedam dana, *sedmica*, u Borovici nema tog običaja; vele da je bio i ovdje, pa je ukinut.

Na groblju se ljeti često čini molitva. Ko je »zavjetan«, plati svećeniku da na groblju čita misu, i tada se čini pomen mrtvima. Tom prilikom žene pale na grobovima svojih umrlih svijeće i prskaju grobove svetom vodom pomoću struka bosiljka. Grobovi nisu stalni. Poslije 7—8 godina otvara se grob, da se u njega sahrani koji bliži rođak pokojnikov. Kostii koje se nađu tom prilikom saberu se i postave u grob pored sanduka.

II. Podrugalice.

1. *Borovičani i željeznica.* Kad je jedan Borovičanin vidio voz koji je išao u Vareš i došao među svoje, reći će im: »Pomoli se nešto uz rijeku i sve više: danas-sutra, danas-sutra. Kad dođe, a ono povuklo sve poljske ambarove.«

2. *Borovičani i zima.* Razgovaraju jedne zimske večeri tri brata Borovičanina, pa će jedan u razgovoru reći da nije pravo da u njih budu zima, pa ljeta pa zima, dvije zime a jedno ljeta. Zdogovore se da nekoliko od njih odu fratru i reknu mu: »Kako to da u nas sve dvije zime a jedno ljeteto?« — »Pa dobro, reče pop, sad će vam biti dva ljeta a jedna zima. Evo, ova je zima prošla, pa je nećemo računati. Sad će doći ljeteto, pa zima pa ljeteto, i tako ćete imati dva ljeta a jednu zimu.«

Borovičani mu plate i umireni odu kući.

3. *Borovičani siju so.* Borovičani htjeli da ne silaze u čaršiju. Vatre nisu trnuli, a vune su imali dosta. Bez svega su mogli biti, ali ne bez soli. Onda se dogovore da siju so. Dogovore se, uzoru i posiju so. Prvo veće pade kiša. Prođe osam dana, a so ne niče. Zabrinuše se oni šta to može biti, dok se neki ne domisliše pa će reći: »Kiša pala pa je valjda rastopila.« Posijase so i po drugi put. Te večeri bi velika magla. Kad opet so ne niče, oni za osam dana rekoše: »Aman ode u maglu.« Posiju so i po treći put, pa sva trojica traše da čuvaju njihvu. Kad su videli da ništa soli ne nosi niti

da ko kvartu, rekoše: »Staro nam sjeme dadoše«, i više nisu soli sijali.

4. *Borovičani proslavljaju Božić.* Sjede jednoč uoči Božića kraj vatre. Najmlađi će brat reći: »Svi vi vićete: ide Božić, ide Božić, pa kamo ga, niko ga ne vidi.« — »Ti si najmlađi pa najpametniji. Boga mi, tako i jest.« Sva trojica tada rekoše da ga neće ni čekati.

Ujutro srednji brat izide prvi napolje. Napolju je bio veliki snieg, a u sniegu su se videli tragovi, pa će on onda braći: »Evo trag, Božić dolazio pred kuću, pa vidio da su vrata zatvorena i otišao.« Sva trojica reku: »Hajde da ga potražimo,« pa podu svi za onim tragom dok ne dođu do neke pećine. Stanu se dogovarati koji će prvi ući. Naposljetku odaberu najstarijeg brata. On uđe u pećinu, a meded ga zgrabi i raskomada. Za njim ode srednji, pa najmlađi, i ni jedan se ne vrati. (Zabilježio 1—4 od Todora Radića iz Balibegovića, 1921.)

5. *Borovičani i čizma.* Našli su Borovičani čizmu u Gornjoj Borovici, i svi se okupili: »Bože moj, šta je ovo? Haid nam zovi majstora Miju. On je mudar i pametan čojek. Dalko je hodo: išo je čak u Visoko.« Odaberu se dva tri mladića, i ponesu čizmu majstoru Miji i zapitaju ga: »Molimo te, majstore, ti si pametan; kaži nam šta je ovo?« — »Ta zar ne znate, vraže, šta je to? Vidite li da je kalup od tmokopala« (1927.)

6. *Borovičani cijede pekmez.* Ima poslovića »Cijedio ko Borovičani kuju.« Postala je, vele, ovako: Pojela kuja Borovičanina maslo. Pitali: »Šta ćemo?« — »A j... te u viru, znaš šta ćemo. Znaš kako se pekmez cijedi. Metnućemo kuju u torbu, pa ćemo maslo iscijediti, a kuja nam i ne treba.«

7. *Borovičani vare taranu.* Našli Borovičani vrelo da izvira, pa rekli: »Daj taranu, evo vri voda, da zaspemo.« Jedan kazao poslije: »Idem ja vidit je l' varena.« Otišao i skočio u vodu. Njega nije bilo zadugo. Onda kaže drugi: »Kurye sin, on će sam pokusati.« Onda svi dođu na vodu, skoče u vodu, i više se nisu ni vratili. (Zabilježio 6 i 7 od Ante Batinića, Čatići, 1926.)

8. *Borovičani grade kola.* Borovičani pravili kola u pojahtu. Kad su ih sklopili, nisu ih mogli istjerat na vrata. Onda su oborili klanicu dok su kola izvezli i onda su ponova klanicu gradili. (Zabilježio od Ive Bojića iz Čatića, 1926.)

9. *Podiznu pilice.* Krepala Borovičanima kvočka. Zabrinuli se kako će pilice odraniti, pa i' nosili pod kobilu da i' zadoji, nek im ostanu živi. Kobila potrla pilice. (Zabljelžio od Ante Batinića, Čatići.)

10. *Borovičanin kupuje cvrčka.* Došao jedan Borovičanin na konak u Čatiće. Čuo popu u duvaru, pa pito: »De ste to kupili; šta vam je 'no?« Kad su mu kazali, veli: »Dajte mi jednu prodajite.« I mi smo mu ufatili jednu i odnio je u šibici. Poslije govorio: »U mene ona tica neće da pjevra.« (Zabljelžio od I. Benića, Čatići.)

11. *Kupovanje hata.* Prva varijanta: Neki iz polja imo konja. Došli planinjac (tj. Borovičanin) i pitali (ga): »Otkud ti ono aće? Bi l' ga prodo, pa koliko oćeš išći novaca.« Onda on kaže: »Ja sam ovo aće dobio; žena mi ga izlegla.« — »Kako?« — »Ja ću ti dati sjemena, pa nek i tvoja žena izleže.« Onda mu on dao tikvu. Onda je reko: »svaka žena od njegovi komšija neka naizred leži na onoj tikvi, da uvijek bude neka na njoj. Onda su 'sve žene izredale se već. Onda došlo opet da počnu iznova. Onda on uzo onu tikvu i mučo da vidi je l' se što zametlo. Ona se tikva izmakla, pukla i udarila niza stranu uz smreku. Iz smreke izletio zec. Onda ga on vabio: »Hod, aće, mli! Hod aće, mli! Da smo još tri dana žene na red, izleglo bi se već.« I onda su kašnje već žene potrli (na drugim tikvama) i nikad izleć. (Zabljelžio od I. Bojića, Čatići.)

Druga varijanta: Došo Borovičanin u čaršiju pa vidio tikvu stambolku. Pito trgovca: »Bogaticeti, šta je to?« Kazo mu trgovac: »Ovo je jajie što se haćad legu.« Onda kazo: »Bogaticeti, pošto je to jedno jajie?« — Kaže: »Dukat.« Proda mu za dukat, pa kaže: »To jajie kad uzmeš, metni u trešeljak na konja, nemoj ga zasitrat ničim i čuvaj da ne ispane.« Kad je Borovičanin došo na Duge, koni se potuće, a tikva ispane pa se zavalja niz čair u šumu i zapne za grm, a iz grma ispane zec. Kad vide, vikne: »Po Bogu ljudi, k meni, ispade haće, pobježel!« Došli ljudi i ganjali, al zeca niko ufatit. (Zabljelžio od St. Diljka, Seoce, 1926.)

12. *Mac pekel' mac pekel' (Varijanta.)* Borovičanima često pado snijeg, pa im bilo krivo. Onda idu paši u Sarajevo, pa tuže kako im — biva — pada snijeg. Paša im zatraži toliko i toliko, pa će im napraviti arzuhal. »Kad vam ovo čage napravim, hajte u planinu pa nadite visoko drvo i hajte uz drvo a za sobom krešite i bijelite kottu, pa navrh drveta ostavite čage, i neće vam više snijeg

padati.« Oni tako učine. Jedan se popne na jelicu i uradi tako. Kad se popeo, ne može saći. Neki reče: »Ima Handtkov maćak golem, pa ćemo mačku svezat špag oko vrata, pa će maćak iznijeti, a neka on vabi, pa niz štap može sići.« Vežu mačku špag, a maćak neće da ide. »Vabi«, viknu onome gore. On izvadi ono svoje tagase, pa vabi: »Mac pekel' mac pekel!« Od tada se Borovičanima rugaju, a oni mačke ne zovu mačkom nego imenom: kola, šara. (Od Stjepana Diljka iz Seoca.)

13. *Loz na medvjeda.* Sasralo se u nedilju dosta Borovičana u sobi i bričili se. Jednom bilo ime Matoš. Nanišo meded kroz selo. Oni ga potjerali, pa goni do stijene, i uletio im u stijenu. Onda reknu: »Ko će ići tamo unutra?« Matoš rekne: »Ja ću ići i isjierat ga, a vi mu ne dajte na rupu.« I zavuč se Matoš u rupu. Kad je pošo u rupu, reče: »Kad se ja uvučem pa zamrdam nogama, onda vi mene potegnite navan, pa ću ga ja izvući.« Kad je unišo i došo do mededa, meded ga zgrabi i otkine glavu. On zamrda nogama, i oni ga potegnu. Kad su istegli Matoš bez glave, jedni će upitati: »Boga ti, je l' na Matošu jutros bila glava?« Jedan reče da odu pitati mu ženu. Ona odgovori: »Jutros se Matoš brijaše, i na njem glava bijaše.« (Od I. Stjepanovića iz Seoca.)

14. *Borovičani u Ričici.* I. Bio u Ričici neki Rojo i držo har. Njemu bi dolazili Borovičani na konak. Kad bi otišli na konak u pojahtu, okupili bi prditi, pa bi zavikali: »Fala Roji na grovojoj čorbi, a Rojinici na ošapnici!« Rojo to potpazio. Kad drugi put došli na konak, Rojo namjestio ljesu i slame na ljesi i zadije iglu u štap, pa ozdo kroz ljesu guro u svakog, a na komljen memo naopako zubaču. Ubode jednog. On vikne: »Ujede šargica (zmijsa)!« Tako i drugi i treći, pa počnu da skaču kroz komljen pa sve na zubaču i nabodu se.

II. Na Borovici radili majdani. Rojo pustio bradu i došo u majdan da kupi rânika. I on ti zaišće i kupi. Pito ga jedan: »Okle si ti?« — »Ja sam iz Sutjeske, iz Ričice.« — »Bogaticeti, je li oni Rojeina živ?« — »E jes, kako živ, umro je davno. Što pitaš?« — »Ama eto, bogaticeti, da mi ga je upatit (pa stresavši sepet ruđe u duvanicu), ovako bi ga, mjeru mu j....., u duvanicu gurmo.« (Od Stjepana Diljka iz Seoca.)